فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰

تغییرات عرضهٔ مواد در بم طی سال اول پس از زلزله[1]

رضارادگودرزی*، آفرین رحیمی‌موقر**، علی فرهودیان*، محسن وزیریان***

طرح مسئله: *هدف از این مطالعه،بررسی تغییرات عرضهٔ مواد غیرقانونی اعتیادآور در طی سال پس از زلزله در بم بوده است. این مطالعه در شهر بم و روستای باغچمک انجام شد.*

روش: *در این مطالعهٔ کیفی از سه روش مباحثهٔ متمرکز گروهی، مصاحبهٔ عمیق فردی و مشاهدات اتنوگرافیک استفاده شده است. جمعیت مورد مطالعه معتادان، فروشندگان مواد، مردم، درمانگران و سایر افراد کلیدی بودند.*

یافته‌ها و نتایج: *اکثر پاسخ‌دهندگان معتقد بودند خلوص تریاک پس از زلزله افت کرده ولی دستیابی بدان مثل قبل است. ابتدا قیمت تریاک پس از زلزله ارزان‌تر شد و سپس بالا رفت، ولی در زمان این مطالعه، پایین‌تر از قیمت قبل از زلزله بوده است. کیفیت هرویین افت کرده، ولی قیمت و چگونگی دسترسی بدان تغییر محسوسی نسبت به قبل از زلزله نداشته است. تغییری در عرضهٔ حشیش و الکل ذکر نشد. از نظر اکثر افراد، فعالیت نیروی*

۱. هزینهٔ این پژوهش توسط دفتر مواد و جرائم سازمان ملل (UNODC) در تهران تأمین و در مرکز ملی مطالعات اعتیاد دانشگاه علوم پزشکی تهران با همکاری مرکز تحقیقات محیط زیست انجام شده است. نویسندگان از معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی تهران، مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور، و همچنین آقای دکتر مسعود یونسیان، خانم دکتر گلاره مستشاری، آقای دکتر محسن حافظی و خانم طیبه دهباشی برای همکاران نزدیک و ارزشمندشان در اجرای این تحقیق سپاسگزاری می‌نمایند.

* روانپزشک، محقق مرکز ملی مطالعات اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی تهران

** روانپزشک، عضو هیئت علمی مرکز ملی مطالعات اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی تهران (نویسنده مسئول): <rahimia@sina.tums-ac.ir>

*** روانپزشک، محقق مرکز ملی مطالعات اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی تهران و رییس اداره سوء مصرف مواد، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

انتظامی در مبارزه با مواد مانند قبل از زلزله است. اکثر مردم خواستار اقدامات جدی‌تر برای نظارت بر مواد بودند. در این جهت سیاستگذاری واحد و برنامه‌ریزی برای پیشگیری و درمان اعتیاد و ادامهٔ برخورد جدی با خرید و فروش هرویین در بم پیشنهاد می‌گردد.

کلید واژه‌ها: اعتیاد، بم، زلزله، عرضه مواد

تاریخ دریافت: ۸۴/۶/۶ ***تاریخ پذیرش: ۸۴/۱۰/۲۴***

مقدمه

زمین‌لرزهٔ بم در ۵ دی ماه ۱۳۸۲ رخ داد. آمار تلفات حدود ۳۰,۰۰۰ نفر و مجروحان حدود ۵۰,۰۰۰ نفر اعلام گردید و بیش از ۱۰۰,۰۰۰ نفر نیز بی‌خانمان شدند. استان کرمان از مناطقی بوده که دهها سال کشت و تولید تریاک در آن رواج داشته است. در حال حاضر تولید تریاک در ایران ریشه‌کن شده و مصرف آن غیرقانونی است، ولی مصرف مواد، به ویژه تریاک، در بعضی از نقاط خاصه در منطقهٔ جنوب شرقی ایران به صورت سنتی و فرهنگی رواج دارد. در شهرستان بم نیز مصرف مواد مخدر در میان مردان شایع است.

۱) سوابق پژوهش

هدف این مقاله اختصاصاً بررسی روند تغییرات در عرضهٔ مواد شامل قیمت، خلوص، میزان و نحوهٔ دسترسی به انواع مواد اپیوئیدی، الکل، حشیش و عوامل مؤثر بر آن در طی سال اول پس از زلزله در شهر بم و روستای باغچمک بوده است.

در مطالعه‌ای کیفی که برای بررسی وضعیت اعتیاد در بم در دو هفتهٔ پس از زلزله در آنجا انجام شد، اکثر پاسخ‌دهندگان، یک‌چهارم تا نیمی از مردان بالغ شهر بم را مصرف‌کنندهٔ تریاک دانستند و عنوان کردند که مصرف‌کنندگان بیشتر مردانی میانسال، متأهل و شاغل هستند. تمامی پاسخ‌دهندگان، تریاک را ماده اصلی و بعضی به شیره و بعضی به هرویین به عنوان مواد دیگر اشاره کردند. در وضعیت بحرانی پس از وقوع زلزله، بسیاری از معتادان دچار استرس حاد و آسیب جسمی شده و برخی کاملاً درگیر

کمک‌رسانی بودند؛ لیکن از روز دوم به تدریج علائم محرومیت و نیاز به مصرف مواد بروز یافته و در ردیف نیازهای پایهٔ این افراد قرار گرفته بود (Rahimi Movaghar et al, 1383:370؛ سهیمی ایزدیان و همکاران، ۱۴۳:۱۳۸۳).

تاکنون پژوهشهای اندکی دربارهٔ عرضه و مصرف مواد پس از بلایا انجام شده است و نتایج مطالعات عمدتاً حاکی از آن است که تقاضا و مصرف مواد پس از بلایا افزایش می‌یابد. (Weiss et al, 2002:392; Vlahov et al, 2002:988, 2004:253; Factor et el, 2002:404; Deren et al, 2002:409; Pfefferbaum et al, 2001:296, 2002:89; Joseph et al, 1993:185). در جستجویی که نویسندگان مقاله حاضر انجام دادند، تنها یک مطالعه در این باره یافت شد و آن هم به بررسی عرضهٔ هرویین و کوکایین پرداخته بود. در این مطالعه (Deren et al, 2002:409) که پس از حادثه ۱۱ سپتامبر انجام شد، مصرف‌کنندگان هرویین و کوکایین، به کاهش کیفیت مواد و افزایش مصرف آن اشاره کرده‌اند. یک گروه به افزایش توزیع و فروش آزادتر مواد درست پس از حادثه ۱۱ سپتامبر، در حالی که دو گروه دیگر به عرضهٔ کمتر و کاهش تعداد فروشندگان خیابانی اشاره کردند. فروشندگان و توزیع‌کنندگان مواد گفتند که نگران عرضه و کاهش‌پذیری خلوص مواد هستند. نتایج این مطالعه نشان داد در حالی که نگرانی فوری در مورد اثر حادثه مبنی بر در دسترس بودن مواد وجود داشت، کاهشی در دسترسی دیده نشد. گسترهٔ وسیعی از پاسخها بر لزوم پایش مداوم اثر حادثه برای سنجش آثار درازمدت متمرکز بود.

مقالهٔ ما بخشی از مطالعه‌ای است که هدف آن بررسی تغییرات در تقاضا، شامل تعداد مصرف‌کنندگان به تفکیک گروههای مختلف مردم و الگوهای مصرف مواد و بررسی دلایل آنها؛ بررسی خدمات موجود برای پیشگیری و درمان اعتیاد؛ و تغییرات در بازار مواد شامل میزان دسترسی به انواع مواد قابل سوء مصرف و قیمت آنها بوده است. نتایج همین مطالعه دربارهٔ تغییرات تقاضا نشان داد که از نظر اکثر مصاحبه‌شوندگان پس از زلزله، مصرف تریاک و هرویین در بم افزایش یافته است. اکثر افراد ایجاد آرامش ناشی از مصرف مواد، بروز انواع مشکلات شدید زندگی، احساس ناامیدی، حضور مهاجران و کاهش انگیزه ترک را مهم‌ترین عوامل افزایش مصرف بعد از زلزله دانستند. مسائل مربوط به تغییرات تقاضا در مقالهٔ دیگری آورده شده است (فرهودیان و همکاران، ۱۳۸۴: در دست چاپ) و حال در این مقاله به تغییرات در عرضهٔ مواد پرداخته می‌شود.

۲) روش مطالعه

مکان اجرای این تحقیق در شهر بم و روستای باغچمک بوده است. در این مطالعه از سه روش مطالعهٔ کیفی استفاده شده است: مباحثهٔ متمرکز گروهی؛ مصاحبهٔ عمیق فردی؛ و مشاهدات اتنوگرافیک. جمعیت مورد مطالعه عبارت بودند از مصرف‌کنندگان مواد؛ جمعیت عادی که مواد مصرف نمی‌کنند؛ و افراد کلیدی. روش انتخاب نمونه‌ها از طرق فرصت‌طلبانه[1]، اتنوگرافیک و ارجاع همتایان[2] بوده است. از آنجا که این مطالعه به طور کیفی انجام شد، انتخاب تصادفی نمونه‌ها مورد نظر نبوده است؛ هرچند تلاش شد از گروههای مختلف مردم و مصرف‌کنندگان مواد (از سنین، جنسها و مکانهای مختلف) و افراد کلیدی به منظور نمایانگر بودن[3] آنها استفاده شود.

مجموعاً ۵۴ نفر معتاد در ۵ گروه و ۳۷ مصاحبهٔ عمیق مورد مصاحبه قرار گرفتند. ۶ نفر از این تعداد زن و بقیه مرد بودند. برای دسترسی به این افراد از طرق مختلفی استفاده شد. ۳۱ نفر به روش فرصت‌طلبانه مورد مصاحبه قرار گرفتند که از مراکز درمانی معتادان، مطبهای خصوصی، شرکت‌کنندگان در جلسات معتادان گمنام[4] و سازمانهای غیردولتی انتخاب شده بودند. به ۲۳ نفر از طریق اتنوگرافی و ارجاع همتایان دسترسی پیدا شد و مورد مصاحبه قرار گرفتند. در این مطالعه به کسانی معتاد اطلاق گردیده است که در طی سال گذشته، حداقل در دوره‌ای از زمان، روزانه یک بار یا بیشتر مواد غیرقانونی مصرف کرده باشند. مردم، ارائه‌کنندگان خدمات درمانی اعتیاد و سایر افراد کلیدی شامل مسئولان نیروی انتظامی بم، مسئولان آموزش و پرورش، کارکنان سازمانهای غیردولتی، مسئولان داروخانه‌ها و فروشگاههای لوازم بهداشتی، مددکاران، رابطان بهداشتی و پیمانکار ساختمان و فروشندگان مواد، همچنین همسران معتادان و افراد دارای ضایعات نخاعی در ۵ گروه و ۳۲ مصاحبهٔ عمیق مورد مصاحبه قرار گرفتند.

برای انجام دادن مصاحبه‌ها از پرسشنامه‌های باز، برای مباحثات گروهها و انجام دادن

1. Opportunistic Sampling
2. Peer Referral
3. Representative
4. Narcotics Anonymous

مشاهدات از فهرستها[1] و برای ثبت مشخصات و الگوی مصرف معتادان از پرسشنامهٔ ساختاریافته استفاده شد. همچنین به منظور بررسی شرایط طبیعی مصرف مواد و خدمات ارائه شده برای درمان اعتیاد از روش مشاهده استفاده شد. قبلاً فهرستی برای یادداشت‌برداری محققان از مشاهدات خود تهیه گردید. مجموعاً نه پرسشنامهٔ باز و یا فهرست برای مصاحبه‌ها و انجام دادن مشاهدات تهیه گردید. این پرسشنامه‌ها و فهرستها به همت محققانی (روانپزشک) که در این زمینه سابقهٔ فعالیت پژوهشی داشتند، طراحی شد. ادارهٔ کلیهٔ گروهها، اجرای مصاحبه‌ها و همچنین اتنوگرافی به همت سه روانپزشک انجام شد. چند نفر از معتادان شهر بم در مراحل مختلف کار میدانی با گروه تحقیق همکاری کردند. در انتهای عملیات میدانی، جلسه‌ای با حضور مسئولان شهر و افراد کلیدی مرتبط با اعتیاد در محل فرمانداری بم تشکیل شد که نتایج اولیهٔ مطالعه ارائه و پیشنهادات به بحث گذاشته شد که از آن در نتایج این مقاله نیز استفاده شده است. اجرای کار میدانی در طی آذر و دی ماه سال ۱۳۸۳ انجام گردید.

اطلاعات کیفی حاصل به صورت دستی استخراج و تحلیل گردید. از آنجا که به دلیل ماهیت غیرقانونی اعتیاد و ماهیت مطالعهٔ حاضر مبنی بر اجرای سریع و جمع‌آوری اطلاعات کیفی، امکان انتخاب تصادفی معتادان و مردم وجود نداشت، بنابراین اطلاعات عمدتاً به صورت کیفی ارائه شد و از ارائهٔ اطلاعات کمی برای پرهیز از مخدوش شدن و سوءتعبیر صرف‌نظر شد. برای رعایت ضوابط اخلاقی نام و نام خانوادگی معتادان در پرسشنامه‌های مربوط ثبت نمی‌گردید و افراد پس از کسب اطلاع و ابراز رضایتمندی در مصاحبه شرکت می‌کردند. تمام پرسشنامه‌های تکمیل شده به‌طور محرمانه نزد گروه تحقیق باقی مانده و فقط از جمع‌بندی اطلاعات در ارائه گزارشها استفاده شده است.

۳) نتایج

۱ـ۳) مشخصات معتادان مورد مصاحبه

در مجموع با ۵۴ مصرف‌کننده مواد (۴۸ مرد و ۶ زن) مصاحبه صورت گرفت. محدوده

1. Cata
2. Checklists

تحصیلات از بی‌سواد تا فوق‌لیسانس بود. نیمی از افراد متأهل و یک‌سوم مجرد بودند. دوپنجم افراد بدون شغل، یک‌سوم دارای شغل ثابت، و یک‌پنجم دارای شغل موقت بودند. از این تعداد، ۲۷ نفر مصرف‌کنندهٔ مداوم تریاک یا شیره بدون سابقهٔ مصرف هرویین یا مواد دیگر و بدون داشتن سابقه‌ای از تزریق، ۱۹ نفر با سابقهٔ مصرف مداوم هرویین بدون سابقهٔ تزریق، و ۷ نفر با سابقهٔ قبلی یا فعلی تزریق بودند. دامنه زمانی از شروع مصرف مواد غیرقانونی، یک تا ۴۴ سال بوده است. ۱۵ نفر پس از زلزله مصرف مواد را آغاز کرده یا به آن وابسته شده بودند.

۲ـ۳) وضعیت عرضه مواد

جمع‌بندی اظهار نظر مسئولان و مردم دربارهٔ مسیر و نحوهٔ ارسال مواد حاکی از این بود که استان کرمان یکی از باراندازهای اول توزیع مواد در کشور است. مواد از افغانستان حمل می‌شود، از جنوب شرق کشور (استان سیستان و بلوچستان) به مناطق کویری کرمان می‌رسد. بعضی از انواع مواد در داخل کشور مصرف نمی‌شود و به ترکیه حمل و سپس به اروپا می‌رسد. گفته شد که حمل مواد در کویر با شترها و در شب انجام می‌شود.

۱ـ۲ـ۳) تریاک

ـ **کیفیت تریاک:** اکثر معتادان و مردم بم معتقد بودند خلوص تریاک پس از زلزله افت کرده و ناخالصی زیادتر شده است. مرد معتاد ۲۶ ساله‌ای گفت: «*به تریاک ناخالصیهایی مانند شاخ گوسفند، جگر، شیرخشک، زردچوبه، شکلات و کاکائو می‌زنند؛ همین‌طور قرصهای لورازپام، دیازپام و کلونازپام*». عده‌ای نیز معتقد بودند کیفیت مثل قبل از زلزله است. یک مرد ۴۵ سالهٔ معتاد به هرویین گفت: «*هرچه بیشتر دست به دست بچرخد کیفیت پایین‌تر می‌آید.*» در روستای پاغچمک اکثر پاسخ‌دهندگان معتقد بودند که کیفیت تریاک فرقی نکرده است.

ـ **قیمت تریاک:** اکثر معتادان و مردم در بم، قیمت تریاک را قبل از زلزله مثقالی ۴۰۰۰ تا ۵۰۰۰ تومان و در طی یک ماه پس از زلزله ۱۸۰۰ تا ۲۰۰۰ تومان و در زمان مصاحبه بین ۳۰۰۰ تا ۴۰۰۰ تومان می‌دانستند. مرد فروشنده ۳۰ ساله گفت: «*یک کیلوگرم تریاک هفتصد تا هشتصد هزار تومان بود و بلافاصله پس از زلزله به یک میلیون تومان رسید (تا یک ماه)*

سپس وقتی بلوچها به بم رسیدند وفور شد و قیمت کم شد». پزشک ۳۳ ساله‌ای گفت: «*قبل از زلزله تریاک خیلی گران شده بود و تعداد مراجعه‌کنندگان ناگهان خیلی زیاد شدند. تریاک به مثقالی ۵۵۰۰ تومان رسیده بود. قیمت وابسته به افغانستان است*». یکی از مسئولان نیروی انتظامی نیز گفت: «*بازار مواد در بم تغییرات چشمگیری نداشته است. هر کیلوگرم ۵۰ هزار تومان گران‌تر شده است. بم «بارانداز» و «دپوی» مواد است، وقتی یک محموله رسید قیمت می‌شکند. رابطهٔ عرضه و تقاضاست. در نتیجه در چنین مکانهایی قیمت بالا و پایین می‌رود و به خاطر زلزله قیمت کم نشده است*». پاسخ‌دهندگان در باغچمک عنوان کردند که قیمت تریاک قبل از زلزله مثقالی ۲۵۰۰ تا ۳۵۰۰ تومان بوده که در طی یک ماه پس از زلزله به ۵۰۰۰ تومان افزایش یافت و پس از آن به مثقالی ۳۵۰۰ تومان رسید. گفته شد که تریاک باغچمک عمدتاً از روستاهای خواجه عسگر و اسلام‌آباد تهیه می‌شود.

ـ دسترسی و نحوهٔ دسترسی به تریاک: عده‌ای به توزیع مواد در روزهای اول پس از زلزله اشاره کردند. مرد ۴۱ ساله معتاد به تریاک گفت: «*پس از زلزله یک پراید از زاهدان آمده بود و به افراد مسن که ظاهر معتاد داشتند، ۲ـ۳ مثقال می‌داد*». مرد معتاد تزریقی ۳۴ سالهٔ بمی گفت: «*درست پس از زلزله به چشم خود دیدم که موادفروشها ساعت ۱۰ صبح آمدند مواد را از زیر آوارها بیرون آورده بودند و می‌فروختند*». اغلب پاسخ‌دهندگان معتقد بودند در حال حاضر مثل قبل از زلزله دسترسی راحت و آسان است و مراقبتهای نیروهای انتظامی دسترسی را مشکل نکرده است. مرد معتاد به هرویین ۴۵ ساله‌ای گفت: «*فقط یک ماه اول دسترسی و تهیه تریاک سخت بود ولی حالا راحت و آسان است*». یکی از مسئولان نیروی انتظامی گفت: «*خبرنگارها موارد فساد، مسائل اخلاقی و اعتیاد را پس از زلزله بزرگ‌نمایی کردند. در مورد تریاک دسترسی تفاوت چشمگیری نداشته و فروشندگان زیاد نشده‌اند*». البته گروه دیگری از معتادان معتقد بودند تهیه تریاک سخت‌تر از قبل شده است. در باغچمک نیز اکثر معتادان معتقد بودند دسترسی به تریاک محدودتر شده است.

۲ـ۲ـ۳) هرویین

ـ خلوص هرویین: در مصاحبهٔ گروهی و مصاحبه انفرادی، مردم بم از خلوص هرویین خبری نداشتند. اکثر معتادان بم، معتقد بودند کیفیت هرویین افت کرده است. مرد معتاد ۴۰

ساله‌ای گفت: «*من قبلاً هم هرویین می‌فروختم و هم می‌کشیدم. الان در هرویین آشغال و مواد شیمیایی می‌زنند*». مرد معتاد تزریقی ۴۲ ساله‌ای گفت: «*مواد را خراب کرده‌اند. حداقل برابر وزنش مواد اضافی قاطی می‌کنند*». عده اندکی از معتادان غیرتزریقی در بم معتقد بودند خلوص مثل سابق است. در مصاحبهٔ گروهی معتادان و مردم در باغچمک، پاسخ‌دهندگان اشاره کردند در باغچمک اصلاً هرویین وجود ندارد چون مردم روستا مصرف هرویین را خیلی بد می‌دانند.

ـ **قیمت هرویین:** هر مثقال هرویین معادل ۵ گرم است و آن را به ۳۰ تا ۳۵ بسته یا «دانه» تقسیم می‌کنند. در زمان مصاحبه هر دانه ۵۰۰ تومان و هر مثقال از ۶۰۰۰ تا ۱۳,۰۰۰ تومان گفته شد. بلافاصله پس از زلزله، هرویین به بسته‌ای هزارتومان و مثقالی ۲۰,۰۰۰ تومان رسید، ولی در زمان مطالعه قیمت با قبل از زلزله خیلی تفاوت نداشته است. مرد فروشنده ۳۰ سالهٔ بمی گفت: «*یک کیلوگرم هرویین ۲ تا ۲/۵ میلیون تومان است. قیمت هرویین قبل و بعد از زلزله مشابه و مثقالی ده تا دوازده هزار تومان است*». مرد ۳۴ ساله فروشنده‌ای گفت: «*قیمت خرید هرویین خاش و ایرانشهر که از افغانستان می‌آید مثقالی هفت تا هشت هزارتومان و قیمت فروش آن سیزده تا چهارده هزار تومان است. هرویین رفسنجان خیلی خالص است، حتی از هرویین ارومیه مرغوب‌تر است. قیمت خرید آن ۴۲۰۰۰ تومان است و مصرف‌کنندگان معمولی قدرت خرید آن را ندارند، پس فروشندگان آن را با هرویین ایرانشهر و خاش مخلوط می‌کنند. هرویین رفسنجان پس از زلزله آمد و خلوص خیلی بالا دارد*».

ـ **دسترسی و نحوهٔ دسترسی به هرویین:** اکثر معتادان و مردم، تهیه هرویین را آسان و مثل قبل از زلزله می‌دانستند. مرد ۲۸ سالهٔ معتاد به هرویین گفت: «*راحت‌تر از قبل تهیه می‌شود. بیشتر به خاطر کارگرهایی است که از شهرستانهای دیگر به بم آمدند*». از نظر فروشندگان مواد، هرویین از قبل بیشتر شده است و در خانه‌ها و محله‌های خاصی می‌توان خرید. به گفتهٔ آنان یک ماه بعد از زلزله، توزیع هرویین کم شد، ولی دوباره به حالت اول بازگشته است. یکی از مسئولان نیروی انتظامی گفت: «*در بم ما مشکل هرویین نداریم. هرویین زیاد نشده است و وضعیت عرضه و مصرف هرویین نسبت به قبل فرقی نداشته است.*» عدهٔ اندکی نیز تهیه آن را سخت‌تر از قبل می‌دانستند.

۳ـ۲ـ۳) عرضهٔ حشیش

از نظر اکثر قریب به اتفاق معتادان، مردم و مسئولان در بم و باغچمک، قیمت و خلوص حشیش مثل قبل و تختی ۱۸۰۰ تا ۲۵۰۰ تومان و تکه‌ای ۵۰۰ تومان است. عده‌ای از معتادان معتقد بودند که پس از زلزله، کیفیت حشیش افت کرده است. اکثر پاسخ‌دهندگان معتقد بودند که دسترسی به حشیش مشکل نیست و مانند قبل از زلزله است. مرد ۲۵ سالهٔ وابسته به تریاک گفت: «*دسترسی مثل قبل از زلزله است و در ده دقیقه می‌توان تهیه کرد*». در مصاحبه گروهی معتادان غیرتزریقی در بم، نیمی از گروهها (دو گروه) معتقد بودند دسترسی به حشیش نسبت به گذشته آسان‌تر شده است.

۴ـ۲ـ۳) عرضهٔ الکل

اکثر مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که قیمت و کیفیت الکل تغییری نداشته است. در مصاحبه گروهی و انفرادی معتادان در بم و باغچمک، گفته شد الکل هر بطری (یا پلاستیکی) هزار تا هزار و پانصدتومان است. قیمت و خلوص قبل و پس از زلزله فرقی نکرده و تا لیتری دو هزارتومان هم در دسترس است. آبجو و ودکا بطری ۴۵۰۰ تا ۵۰۰۰ تومان است. از نظر اکثر پاسخ‌دهندگان، دسترسی به الکل راحت و مثل قبل از زلزله است، ولی به اندازهٔ تریاک و هرویین نیست. یک معتاد به هرویین بمی ۴۵ ساله گفت: «*هر وقت اراده کنی گیر می‌آید*». عده‌ای از مردم و معتادان اشاره کردند که مشروبات الکلی نسبت به قبل از زلزله راحت‌تر تهیه می‌شود، ولی جریمهٔ مشروبات الکلی زیاد است. گروهی از معتادان نیز معتقد بودند دسترسی از قبل کمتر شده است. مرد ۴۱ سالهٔ معتاد به هرویین گفت: «*فروشنده‌های الکل کمتر شده‌اند چون مردم به خاطر مسائل مذهبی کمتر به سراغ الکل می‌روند*». مردم باغچمک معتقد بودند دسترسی به الکل در آن روستا کمتر از بم است.

۵ـ۲ـ۳) عرضهٔ سایر مواد

از نظر اکثر پاسخ‌دهندگان، مواد دیگری در بم نیست. عده‌ای به تمجزیک (بوپرنورفین) اشاره کردند که بعد از زلزله دسترسی به آن در خیابان کم شده است. یکی از مسئولان

نیروهای انتظامی گفت: «*مواد دیگری در بم نیست. موادی که در شهرهای بزرگ هست، مثلاً قرص اکس بیشتر در پارتیها مصرف دارد که در بم چنین مجالسی نداریم*». در باغچمک، عرضهٔ مواد دیگری گزارش نشد.

۳ـ۳) فروشندگان مواد

براساس مصاحبه‌های انجام شده، واژه‌های رایج دربارهٔ فروش مواد به شرح زیر است: «ساقی» یعنی قاچاق‌فروش در سطح شهر و «قاصد» کسی است که فروشنده نیست بلکه مواد را جابه‌جا می‌کند، مثل کودکان. «مثقال‌فروش» کسی است که مواد را جزئی می‌فروشد. از نظر برخی از معتادان و فروشندگان مواد، پس از زلزله ساقیها زیادتر شده‌اند و عده‌ای به افزایش خرده‌فروشها در دو ماه اول پس از زلزله اشاره کردند. در مصاحبهٔ گروهی مردم مطرح شد از آنجا که تریاک فروشان بمی که قبلاً در شهرستانهای دیگر بودند حالا مجدداً به بم برگشته‌اند، تعداد فروشندگان در شهر افزایش یافته است. در مورد هرویین، اکثر فروشندگان و مصرف‌کنندگان هرویین از شهرهای دیگر آمده‌اند. مرد ۲۶ سالهٔ معتاد به تریاک گفت: «*ساقی هرویین از ساقی تریاک و از ساقی شیره جدا هستند. الان یک ساقی حداقل شبی یک کیلوگرم تریاک به مثقال می‌فروشد و روزانه ۲۵۰,۰۰۰ تومان سود دارد*». مرد ۴۳ سالهٔ معتاد به هرویین برواتی گفت: «*بچه‌های هرویینی قاصدی (حمل هرویین) می‌کنند و به ماشینهای سنگین می‌فروشند.*» عده‌ای عقیده داشتند که بچه‌ها را معتاد می‌کنند تا نقش قاصد را بازی کنند. یکی از مسئولان نیروی انتظامی گفت: «*فروشندگان زیاد نشده‌اند. شاید پس از زلزله در همان ماههای اول تا دو درصد افراد به علت بی‌خانمانی و بیکاری کارهایی در حد خرده‌فروشی کرده باشند، ولی حالا چنین مسئله‌ای نداریم.*» اکثر معتادان باغچمک معتقد بودند که فروشنده‌های تریاک کمتر شده‌اند.

۴ـ۳) نحوهٔ برخورد نیروهای انتظامی

از نظر بیشتر معتادان، مردم و فروشندگاه مواد، برخورد و سختگیری در مورد مواد مثل قبل از زلزله است. حساسیت به هرویین و سختگیری دربارهٔ آن بیشتر است و با کسانی که

مواد، بخصوص هرویین دارند، برخورد جدی می‌شود. این سختگیری در مورد هـرویین از نظر مردم مثبت تلقی می‌شد. اکثر مردم خواستار نظارت و برخوردهای شـدیدتر از جانـب نیروهای انتظامی در مورد مواد بودند. برخی از مصاحبه‌شوندگان معتقد بودنـد در ماههـای اول پس از زلزله سختگیری کمتر بود. مرد معتاد تزریقی ۳۹ سالهٔ بمی گفت: «*اول برخـورد نرم‌تر بود. ولی الان دوباره شروع کردند. مراقبتهای نیروی انتظامی راهها را بسته است.*» در مصاحبه با درمانگران، اکثر پاسخ‌دهندگان معتقد بودند برخوردهای نیـروی انتظـامی قـاطع نیست و سختگیری لازم انجام نمی‌شود. مرد ۸۰ سالهٔ بمی گفت: «*نیروهای انتظامی نظارت کامل ندارند. دلشان می‌خواهد که نظارت کنند ولی عملاً نمی‌توانند. مـی‌خواهنـد خـدمت بکنند ولی به علت کمبود امکانات نمی‌توانند.*» برخی نیز به شدت عمل نیروهـای انتظـامی اشاره کردند. یکی از اعضای گروه معتادان گمنام گفت: «*مراقبتهـای انتظـامی شـدید اسـت حتی شدیدتر از کرمان*».

یکی از مسئولان نیروی انتظامی گفت: «از اول سال حدود ۸ تن مواد گرفتـه‌ایـم، در حـالی که برآورد مقامات برای ما ۶ تن بود. این کار را با امکانات محدود خودمـان انجـام دادیـم کـه این کار اندکی نیست. پس از زلزله تا حالا ۸۰۰ نفر را دستگیر کردیم. وقتی که دستگیرشـدگان را به قوه قضاییه تحویل می‌دهیم به دلیل نبودن زندان، با یک جریمه نقدی آزاد می‌شـوند. ایـن عمل باعث می‌شود ترس معتادان بریزد. ما می‌توانیم در مـدت ۷۲ سـاعت بـا همـاهنگی مقـام قضایی کل معتادان را دستگیر کنیم ولی وقتی که از یک طـرف معتـادان را بگیـریم و از طـرف دیگر با جریمهٔ نقدی آزاد شوند مشکل در اصل باقی است. سیاست ما با قبـل از زلزلـه فرقـی نکرده است. به رغم مسائلی که ذکر شد حتی با اینکه می‌دانیم پس از دستگیری، معتاد فقـط بـا جریمه نقدی آزاد می‌شود باز هم دستور داده شد مأموران مثل قبل با معتادان و مـواد برخـورد جدی کنند و بی‌تفاوت نباشند. همانند سابق فعال و با جدیت برخورد می‌کنیم.» بـا اینکـه تـیم تحقیق در مدت حضورشان در زمان انجـام پـژوهش مـواردی از برخـورد و تعامـل نیروهـای انتظامی با معتادان را مشاهده نکردند، ولی در حین مصاحبه‌ها، ملاحظه شد که معتـادان نگـران حضور مأموران نیروی انتظامی در مکان مصاحبه یا محل مصرف خود بودند.

در مصاحبهٔ گروهی معتادان در باغچمک، اتفاق نظر وجـود داشـت کـه چنـد مـاه اول خرید و فروش و مصرف مواد آزادتر بود و نیروهای انتظامی کمتر دستگیر می‌کردند، ولـی

در زمان انجام دادن مصاحبه مثل قبل از زلزله سخت می‌گرفتند. در مصاحبهٔ گروهی مـردم باغچمک، پاسخ‌دهندگان نظرشان این بود که نظارت نیروهای انتظـامی در باغچمـک کـافی نیست و خواهان کنترل بیشتری بودند.

۵ـ۳) نحوهٔ برخورد سایر مسئولان و مردم با مصرف مواد و اعتیاد در بم

اکثر پاسخ‌دهندگان معتقد بودند برخورد جدی و هماهنگ از جانب مسـئولان بـه قـدر کافی وجود ندارد. تعدادی از معتادان و مردم به اشارات امامان جماعت و امام جمعـه در سخنرانیهای خود و نصیحت در این زمینه اشاره کردنـد. عـده‌ای گفتنـد کـه مـردم مقاومتی در مقابل مصرف مواد، بخصوص تریاک از خود نشان نمی‌دهند. در یک گروه معتادان گفته شد: «*نحوه برخود مردم این است که به هرویینیها با چشم معتاد و خیلـی بد نگاه می‌شود بخصوص مردم از تزریق بدشان می‌آید ولی نسبت به تریاک خیلی دید منفی وجود ندارد چون عادی است*». خانم مـددکار ۳۱ سـالهٔ بمـی گفـت: «*در مـورد برخورد مردم با مصرف مواد متأسفانه آنچه شایع شده این است که همه بـه هـم حـق می‌دهند که این کار را انجام دهند. مثلاً اگر نزدیکان فردی مرده‌اند به او حق می‌دهند که مواد مصرف کند و این فرهنگ پذیرفته شده است.*» عده‌ای نیـز معتقـد بودنـد کـه مردم با مصرف‌کنندگان رفتار خوبی ندارند. یک راننده آژانـس بمـی ۳۲ سـاله گفـت: «*مردم عصبی هستند و با معتادها برخورد بدی دارند و معتاد را آدم حساب نمی‌کننـد؛ چه تریاکی و چه هرویینی.*» پزشک مرد ۳۴ ساله‌ای در مورد نحوه برخورد مردم گفت: «*مردمی که مصرف نمی‌کنند نگرش بسیار منفی دربارهٔ مصرف‌کنندگان دارند و معتقدند که این موضوع چهرهٔ شهر را لکه‌دار کرده است.*» در مصاحبه گروهی معتادان و مـردم باغچمک گفته شد که در باغچمک هیچ اقدامی از جانب مسئولان و مردم در کار نبوده است.

۴) بحث و نتیجه‌گیری

این مطالعه نشان داد که دسترسی به تریاک و هرویین نسبت به قبل از زلزلـه تغییـر نکـرده است. در روزهای اول پس از زلزله کاهش در قیمت مواد، و پس از چند روز تا چند هفتـه

افزایش قیمت گزارش شد، ولی در زمان انجام دادن مطالعه، قیمت تریاک نسبت به قبل از زلزله کمی کمتر بود و کیفیت آن نسبت به قبل از زلزله افت کرده بود. قیمت، کیفیت و در دسترس بودن حشیش و الکل، قبل و پس از زلزله تفاوت بارزی نداشته است. بنابراین تغییرات در تقاضای مواد، شامل افزایش مصرف تریاک و هرویین که در بخش دیگری از این مطالعه یافته شده و در جای دیگری گزارش شده است (فرهودیان و همکاران، ۱۳۸۴: در دست چاپ)، احتمالاً ارتباط زیادی با تغییرات در دسترسی یا قیمت مواد ندارد. البته اثبات یا رد این نظر نیازمند مطالعات کمّی است.

کاهش خلوص مواد و عدم کاهش دسترسی که در این مطالعه مشاهده شد در ادامهٔ مطالعه درن و همکاران (Deren et al., 2002:409) در ایالات متحده پس از حادثه یازده سپتامبر است. در مطالعهٔ حاضر در بم، افت کیفیت و خلوص تریاک و هرویین احتمالاً به دلیل مشکلات اقتصادی، افزایش فروشندگان جزء و دست به دست شدن مواد بوده است. اطلاعات مربوط به وضعیت تولید تریاک در افغانستان نشان می‌دهد که در سالهای ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴ میزان تولید همچنان افزایش یافته است (UNODC, 2005:41). با توجه به اینکه شهر بم جزو نزدیک‌ترین باراندازهای تریاک پس از ورود به کشور می‌باشد، بدیهی است که بازار مواد مستقیماً تحت تأثیر تغییرات تولید در افغانستان باشد. بنابراین پیش‌بینی می‌شود که دسترسی به مواد همچنان افزایش و قیمت مواد کاهش یابد. در این مطالعه افزایش فروشندگان جزء در بم گزارش شد. به نظر می‌رسد بیکاری، مشکلات اقتصادی و گسیختگی نظام و ساختار خانواده، عدم مراقبت از کودکان بی‌سرپرست و مهاجرت از مناطق دیگر، از دلایل این افزایش باشد.

در حالی که بلافاصله پس از زلزله قیمت تریاک در شهر بم افت کرد، ولی در باغچمک قیمت تریاک افزایش یافته بود. این احتمال وجود دارد که فروشندگان مواد در باغچمک در جریان زلزله کشته شده باشند و یا عوامل توزیع مواد در باغچمک پس از زلزله نسبت به بم فعالیت کمتری از خود نشان داده باشند.

در بم، مردم مصرانه خواستار سختگیری و کنترل بیشتر در مورد مواد بودند. از هم‌پاشیدگی ساختار خانواده و عوامل محیطی دیگر می‌تواند از علل سوق دادن به مصرف بیشتر باشد. در این شرایط توصیه نمی‌شود که نظارت نیروهای انتظامی بر قاچاق مواد

کاهش یابد. حساسیت بیشتر نیروهای انتظامی به هرویین مثبت تلقی می‌شود، چرا که تریاک کمابیش در جامعه بم قبل از زلزله نیز وجود داشته، ولی هرویین چنین وضعیتی نداشته است و بهتر است مراقبتهای لازم برای جلوگیری از گسترش مصرف هرویین صورت گیرد.

مسئله مصرف مواد از پیچیدگی خاصی برخوردار است. حل این معضل بزرگ احتیاج به برنامه‌ریزی، تعامل و اقدام بین بخشی از جانب سیستمها و نهادهای مختلف دولتی و غیردولتی به شکل هماهنگ، فراگیر و ساختاریافته دارد. پیشنهاد می‌شود مسئولان در سطوح مختلف جلساتی برای طرح این موضوع و بررسی راهکارهای لازم برگزار نمایند تا به وحدت نظر دست یابند. در بم افراد و نهادهای گوناگون با مهارتها و وظایف مختلف، خدماتی را ارایه می‌کنند که مرتبط با مشکلات اعتیاد است. توصیه می‌شود تمامی این افراد و نهادها دربارهٔ اعتیاد و مسائل مربوط به آن آموزش ببینند و توانایی ارایه خدمات اختصاصی پیشگیری و درمان اعتیاد را کسب نمایند. به‌عنوان مثال در ستاد حمایتهای روانی اجتماعی یا هلال‌احمر اگر کارکنان یا روان‌شناسان، معتادان یا افراد در معرض خطر را در بین مردم، بخصوص کودکان یا زنان یا افراد در معرض خطر، شناسایی کنند و برای درمان ارجاع نمایند، قدم بزرگی در راه پیشگیری و درمان مشکلات مصرف مواد برداشته شده است.

پژوهشگران در جریان اجرای این مطالعه با مقاومت کمی از جانب مردم، مسئولان و معتادان روبه‌رو بودند و اغلب مورد استقبال آنان قرار گرفته، نگرشها، آلام و نیازها به آسانی با آنها در میان گذاشته شد. به نظر می‌رسد همین همکاری در اجرای برنامه‌های پیشگیری و درمان اعتیاد نیز مشاهده شود و موجب آسانی پیشرفت برنامه‌ها گردد. امید است این تحقیق بتواند بخشی از مشکلات مردم بم را روشن و تشریح نموده، در جهت بهبود شرایط عمومی مردم و ارتقای برنامه‌های پیشگیری و درمان اعتیاد ثمربخش واقع شود.

References

منابع

- سهیمی ایزدیان، الهه. رحیمی موقر، آفرین. رادگودرزی، رضا. محمدی، محمدرضا. حسینی، مهدی. (۱۳۸۳)، **بررسی بروز علائم محرومیت در دو هفته اول بعد از زلزله در معتادان (وابستگان به مواد اپیوئیدی) در بم**، تهران: مجله *رفاه اجتماعی*، شماره ۱۳، ۱۴۴_۱۳۳.
- فرهودیان، علی. رحیمی‌موقر، آفرین. رادگودرزی، رضا. یونسیان، مسعود. (۱۳۸۴)، **بررسی تغییرات مصرف مواد و مداخلات موجود در طول سال اول پس از زلزله در بم**، مجلهٔ حکیم (در دست چاپ).
- Deren, Sh. Shedlin, M. Hamilton, T. Hagan, H. (2002), **Impact of the September 11th Attacks in New York City on Drug Users: A Preliminary Assessment**. *Journal of Urban Health*, 79:409-412.
- Factor SH, Wu Y, Monserrate J, et al. (2001), **Drug use Frequency Among Street-Recruited Heroin and Cocaine Users in Harlem and the Bronx before and after September 11, 2001.** *Journal of Urban Health*, 79:404-408.
- Joseph, S. Yule, W. Williams, R. Hodgkinson, P. (1993), **Increased Substance Use in Survivors of the Herald of Free Enterprise Disaster.** *British Journal of Medical Psychology*, 66 (pt2): 185-191.
- Pfefferbaum, B. Doughty, DE. (2001), **Increased Alcohol Use in a Treatment Sample of Oklahoma City Bombing Victims.** *Psychiatry*, 64:296-303.
- Pfefferbaum, B. Vinekar, SS. Richard, P. Trautman, RP. Lensgraf, SJ. Reddy, C. Patel, N. Ford, AL. (2002), **The Effect of Loss and Trauma on Substance Use Behavior in Individuals Seeking Support Services after the 1995 Oklahoma City Bombing.** Annals of Clinical Psychiatry, 14:89-95.
- Rahimi Movaghar, A. Hosseini, M. Rad Goodarzi, R. Sahimi Izadian, E. Mohammadi, M.R. Vazirian, M. (2005), **Impact of Bam Earthquake on Substance Use in the First Two Weeks? A Rapid Assessent.** *Journal of Urban Health*, 82:370-377.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2005), **World Drug Report, 2005.** United Nations Publication, New York.

- Vlahov, D. Galea, S. Resnick, H. et al. (2002), **Increased Use of Cigarettes, Alcohol, and Marijuana Among Manhattan, New York, residents after the September 11th Terrorist Attacks.** *American Journal of Epidemiology*, 155:988-996.
- Vlahov, D. Galea, S. Ahern, J. Resnick, H. Kilpatrick, D. (2004), **Sustained Increased Consumption of Cigarettes, Alcohol, and Mariguana Among Manhattan Residents after September 11, 2001.** *American Journal of Public Health*, 94:253-254.
- Weiss, L. Fabri, A. McCoy, K. Coffin, P. Netherland, J. Finkelstein, R. (2002), **A Vulnerable Population in a Time of Crisis: Drug Users and the Attacks on the World Trade Center.** *Journal of Urban Health*, 79:392-403.

دیگر مقالات

لیتوگراف محترم
صفحه سفید
شماره صفحه و سرصفحه نخورد